

ОТВАРАЊЕ ШКОЛА И КУЛТУРНО-ПРОСВЈЕТНИ РАД НА ТЕРИТОРИЈИ СРЕЗА НИКШИЋКОГ У 1944. ГОДИНИ

(Према документима Архива Центра за културу Никшић)

Опште стање на територији среза

Једна од значајних карактеристика народноослободилачке борбе и народне револуције јесте интензиван рад на просвјетивању и културном уздизању народних маса од почетка оружаног устанка — колико су највише то ратни услови дозвољавали. Могло би се рећи да наша револуција спада међу најлисније револуције. Рад на отварању школа, течајева за описмењавање одраслог становништва, на стварању културно-умјетничких трупа и здравственом просвјетивању народа био је у онолико систематичнији, шири и плоднији уколико су услови на слободној територији били повољнији.

Крајем 1943. и почетком 1944. године опште стање на територији среза никшићког било је повољније него на територијама већине црногорских срезова, иако је политичка ситуација и тада била врло тешка у читавом срезу. Од десет општина на територији среза, само жупска општина била је под пуном контролом Народноослободилачког одбора среза, док је остале општине Одбор само дјелимично контролисао и у њима одржавао власт. Већ током првих мјесеци 1944. године (јануар — март) стање је нешто побољшано — повећана је контрола Народноослободилачког одбора среза над територијама више општина, али је и даље, због присуства бројних непријатељских снага, Одбор само дјелимично контролисао територије општина: требјешке, пјешивачке, граховске кочанске и луковске.¹

Присуство бројних непријатељских снага (Њемаца и четника) на територији среза условило је и присуство јачих снага Народноослободилачке војске, као и свакодневне борбе са циљем да се непријатељ протјера или уништи. Општу ситуацију отежавали су: онај дио становништва који је био пребјегао непријатељу, непрекидне мобилизације људства и средстава за Народноослободилачку војску, економска исцрпљеност народа, врло оштра зима и друге непоље — сапутнице рата и револу-

¹ Извјештај НОО среза Извршном одбору ЗАВНО Црне Горе и Боке, број 95 од 12. априла 1944.

кције. Те тешоће се могу бар из једне равни сагледати на примјеру стања школских зграда, опреме и учитељског кадра, а оно је у априлу 1944. изгледало овако:

Општина	Школске зграде, опрема, кадар — стање
Жупска	Школска зграда спаљена, учитеља нема.
Требјешка	Све школске зграде спаљене, учитеља нема.
Луковска	Зграда у Лукову спаљена, очувана само споредна школска зграда. Учитељ мобилисан.
Кочанска	Постоји једна школска зграда, без врата, прозора, намјештаја и са испробијаним кровом. Општина има два учитеља, двије учитељице и једног наставника грађанске струке.
Пјешивачка	Школска зграда спаљена — учитеља нема.
Граховска	Цијела општина под контролом непријатеља и нема података о стању школа и кадра.
Рудинско-трепачка	Постоје двије школе, али су заузете. У једној је болница, у другој војска. Општина има једног учитеља.
Бањска	На територији општине постоји шест школских зграда, али се двије налазе на територији која је под контролом непријатеља, двије су заузете за партизанске болнице, а двије су неупотребљиве без већих оправки. Само један учитељ живи на територији општине и на оном дијелу који је под контролом непријатеља.
Вучедолска	Постоје три школске зграде. Све се налазе у непосредној близини окупатора и руиниране су. Учитеља нема.
Голијска	Општина има само једну школску зграду, али је и она без врата, прозора и намјештаја. Но и у таквом стању зграда је намијењена за болницу. На територији општине живи један учитељ. ²

Најзад — на цијелој територији среза постојао је само један дом. Налазио се у средишту среза (Горње Поље), а имао је бину и доста пространу салу за извођење културно-умјетничким програма, за одржавање предавања, конференција и других јавних манифестација.

Напори Среског и општинских народноослободилачких одбора на спровођењу одлука и закључака II конференције ЗАВНО Црне Горе и Боке о отварању школа и организацији народног просвјетивања на свим слободним територијама Црне Горе

Почетком 1944. године сагледан је скори крај рата и његови резултати — потпуна побједа НОР-а и револуције и исто тако потпун пораз окупатора и свих снага које је он успио у рату окупити и ставити у своју службу. Земаљско антифаши-

² Извјештај НОО среза никшићког Извршном одбору ЗАВНО Црне Горе и Боке, бр. 96 од 12. априла 1944.

стичко вијеће народног ослобођења Црне Горе и Боке, у функцији владе у ратним условима, интензивно ради на организацији живота и стварања на свим слободним територијама. На својој II конференцији (фебруара 1944. године), ЗАВНО је разрадио концепцију развоја основних школа, народног просвјетивања и културног уздизања и донио одлуку о хитном отварању школа на слободним територијама цијеле Црне Горе. ЕН-посредно послје конференције, Просвјетни одсјек Извршног одбора ЗАВНО Црне Горе и Боке обратио се свим среским народноослободилачким одборима дописом, чији први став гласи:

„Извршни одбор ЗАВНО Црне Горе и Боке одлучио је да се на читавој ослобођеној територији Црне Горе тврде школе, и то најмање по једна у свакој општини. Гдје год за то постоје услови у општинама треба отворити и по неколико школа, али у сваком случају једна ослобођена општина не смије бити бар без једне основне школе“.³

У допису је назначен 6. април као крајњи рок до кога у свакој ослобођеној општини мора постојати „бар по једна основна школа“. Други дио дописа садржи упутства Просвјетног одсјека о предрадњама које треба извршити прије отварања школа (оправити школске зграде, намјештај, набавити елементарни прибор за рад, али особито pazити на избор учитеља, који морају бити морално-политички подобни да им се може повјерити образовно-васпитни рад). Нијесу изостала ни најнужнија дидактичко-методска упутства:

„Наставни план и програм биће брзо израђен и накнадно достављен. За сада скрећемо пажњу да, у данашњим условима и приликама, као наставни предмети долазе у обзир: српски језик (писање и читање, у старијим разредима и основна знања из граматике), рачуница, историја, земљопис, пјевање, цртање и гимнастика... Учитељи не смију физички кажњавати дјецу“ (За Повјереништво допис је потписао Радован Лалић — примједба Н. Б.).

Дописи Извршног одбора ЗАВНО Црне Горе и Боке били су директиве и на територији срезова их је требало спроводити, без обзира на прилике у њима. Народноослободилачки одбор среза никшићког се максимално трудио да оствар и директиву о отварању школа у подручним му општинама. Већ 15. марта доставио је свим општинским народноослободилачким одборима допис и до појединости их упознао са одлуком Извршног одбора ЗАВНО-а о отварању школа, тражио да општински одбори што прије извијесте какве су мјере предузели, на какве су препреке наишли и какви су изгледи да се школе отворе до утврђеног рока.

У међувремену између 5. и 15. марта Просвјетни одсјек Извршног одбора ЗАВНО-а послао је среским народноослобо-

³ Допис Просвјетног одсјека Извршног одбора ЗАВНО Црне Горе и Боке среским НОО, бр. 102 од 5. марта 1944.

дилачким одборима нови допис, у ком је потпуније разрађена организациона структура просвјетно-културног рада у Црној Гори, који је био грански подијељен у четири цјелине:

- школе и аналфabetски течајеви,
- домови културе, библиотеке и читаонице,
- културно-умјетничке групе и
- статистички извјештаји.⁴

Како се види, овим дописом Просвјетни одсјек је потпуније разрадио концепцију отварања основних школа, народног просвјетивања и културног уздицања, што је значило знатну помоћ среским и општинским народноослободилачким одборима у вођењу акција на својим подручјима.

Опште стање на територији среза било је неупоредиво теже него што је Извршни одбор ЗАВНО Црне Горе и Боке и претпостављао, те сви напори Среског и општинских народноослободилачких одбора нијесу могли дати очекиване резултате. Не само да до предвиђеног рока (6. април) на територији никшићког среза није отворена ни једна школа већ се та замисао није могла остварити ни много касније — све до ослобођења Никшића од фашистичког окупатора и његових слугу. Ако су подаци у Архиву Центра за културу Никшић потпуни, а чини се да јесу, прва основна школа отворена је у селу Шипачну (луковска општина) 10. новембра 1944. године.⁵

Извјештај НОО среза никшићког Извршном одбору ЗАВНО Црне Горе и Боке⁶ у суштини је објективна анализа стања и узрока због којих школе нијесу отворене у предвиђеном року. Напоре у циљу отварања школа и организовања културно-просвјетног рада приказују извјештаји општинских народноослободилачких одбора из периода април — мај. Народноослободилачки одбор жупске општине извјештава 9. маја:

„Сви наши покушаји да остваримо вашу замисао и отворимо основну школу остали су без успјеха. Разлози су: економска исцрпљеност народа, паљевине и пљачка од стране окупатора и његових слугу, као и разне болести...“⁷

Када је овако стање у општини која је сва под пуном контролом Народноослободилачког одбора среза, какво је тек у општинама које су дјелимично под контролу непријатеља, у којима су концентрисане јаче непријатељске снаге (граховска општина, на примјер) и које су представљале потенцијалну опасност за сусједне слободне територије. Да је опште стање на подручју Жупе било повољније него другдје закључује се и на

⁴ Допис Просвјетног одсјека ИО ЗАВНО Црне Горе и Боке, бр. 102, од 11. марта 1944.

⁵ Извјештај Љуба Ђуровића, професора, учитеља у школи од 28. новембра 1944. године.

⁶ Извјештај НОО среза Извршном одбору ЗАВНО (мај 1944).

⁷ Исто.

основу чињенице да је крајем априла 1944. у Жупи одржана Оснивачка скупштина Црвеног крста Црне Горе и Боке.⁸

Ипак су из неких општина стизали и нешто повољнији извјештаји. Народноослободилачки одбор вучедолсек општине извјестео је да је на његовом терену од три школске зграде употребљива само зграда у Кљаковици, која је прије рата служила и као школа за нека села из Доњих Бањана. У њеном грађењу учествовали су сељаци Кнеж-Дола, а учитељица Душанка Лалићевић живи у непосредној близини школе (у Почковићима), те је једино у Кљаковици могуће отворити брзо и без изузетних напора школу.⁹

Доста повољан извјештај доставио је НОО среза и Народноослободилачки одбор луковске општине. Прихватио је директиву о отварању школе, али је, с обзиром на величину општине, предложио да истовремено отвори три школе: у селу Драговољћима (у приватној кући, јер је школска зграда спаљена), у засеоку Ивање (пошто је школска зграда у Лукову спаљена) и у Шипачну за села Прагу, Јасеново Пољ, Орах и Шипачно (опет у приватној кући, пошто је школска зграда спаљена). Предложио је и три учитеља (Радомира Симовића, студента права, Пунишу Прошевића, учитеља и Радомира Мркића, учитеља.

Народноослободилачки одбор среза је у цјелини одобрио извјештај народноослободилачких одбора вучедолске и луковске општине, али је сумњао у реалност плана НОО луковске општине и донио закључак: „Обавезно отворити једну школу“.¹⁰ Без обзира на оптимизам извјештаја из вучедолске и луковске општине, ни у њима школе нијесу отворене како је било наложено од стране НОО среза. Несумњиво је опште стање у периоду април — септембар постало још теже због појачане активности непријатељских снага на територији среза, које су све више увиђале свој потпуни слом и чиниле задње покушаје да се одрже и ојачају.

Особито велику опасност за слободне територије среза никшићког представљале су огромне непријатељске снаге концентрисане у Подгорици, јер је било неизвјесно који ће правац изабрати да одступе, и народ се био повукао у катуне да би био што сигурнији од могућих изненађења. Уза све то, пошто се није успјело да се школе отворе током марта и априла, наметало се и питање колико би било ефектно да се отварају прије почетка нове школске године. Дакле, цијела активност Среског и општинских народноослободилачких одбора на отварању школа у периоду март — септембар 1944. године није превазишла степен организационих припрема, које су обухватиле: анализу стања, сагледавање свих врста потреба и предузимање

⁸ Допис НОО вароши Никшић НОО Жупа.

⁹ Допис НОО вучедолске НОО среза од 4. априла 1944.

¹⁰ Допис НОО луковске НОО среза од 20. марта 1944, бр. 16.

ограничених мјера да се понека школска зграда оправи, да се за будуће школе створе резерве неопходног прибора, на вријеме обезбиједи потребан број учитеља. Аналитичари тих припрема не може умаћи опажање колико су те припреме биле темељите, у чему се налази њихов неоцјењив значај. Протекло је само 57 дана од уласка јединица Народноослободилачке војске у Никшић, а на терену среза већ је било отворено 58 школа са 78 одјељења у њима. Било би то неизводљиво за тако кратко вријеме, да није било припрема покренутих одлуком Извршног одбора ЗАВНО-а у фебруару. Посредно значај тих припрема истиче и чињеница: најкасније је отворена Народна основна школа у Никшићу, јер због присуства непријатеља у граду све до 18. септембра није било могуће вршити потребне припреме, као што је то чињено на слободној територији. Ова школа почела је рад тек 25. децембра.

Припреме за отварање основних школа и почетак рада

Ослобођењем Никшића (18. септембра 1944), и нешто касније Грахова, ликвидирана су посљедња непријатељска упоришта на територији никшићког среза. Тиме је остварен основни предуслов за нормализовање живота. Иако је народна власт већ имала разрађен план приоритетних задатака, нормализација живота и стварања текла је врло напорно.

Земаљско антифашистичког вијеће народног ослобођења Црне Горе и Боке већ се било конституисало у Црногорску антифашистичку скупштину народног ослобођења — ЦАСНО. Већ почетком октобра преко Повјереништва за просвјету Председништво ЦАСНО-а обратило се среским народноослободилачким одборима и дало упутства одакле почети у учвршћивању народне власти и организовању свих дјелатности. Отварање основних школа и организација народног просвјеђивања и културног живота истакнути су у први план. Тражило се да се хитно приступи отварању основних школа и на основу закључака и одлука ЗАВНО Црне Горе и Боке из фебруара 1944.

ЦАСНО је већ био разрадио структуру просвјетне организације у Црној Гори. Центар те организације било је Повјереништво за просвјету при Председништву ЦАСНО-а, а само је имало четири одсјека:

- Одсјек за општеномодно просвјеђивање,
- Одсјек за школе,
- Одсјек за културу и
- Одсјек за просвјетну администрацију и персонал.

Према одлуци Председништва ЦАСНО-а, у свим општинама на територији срезова требало је основати народно-просвјетне одборе. Задаци ових одбора били су врло обимни и тешки, нарочито у првим послеријатним данима, када је владала

општа немаштина, па су у народно-просвјетне одборе бирани представници друштвено-политичких структура, преко којих је обезбијеђено јединствено учешће свих друштвених снага и средстава у ношењу тако значајног и тешког задатка као што је било отварање основних школа и стварање услова за њихов редован и нормалан рад. То врло илустративно потврђује састав Народно-просвјетног одбора града Никшића. Он је основан 12. новембра 1944. године. У његов састав изабран је 31 члан. Само Акциони одбор имао је 14 чланова. Оснивачкој сједници присуствовали су најодговорнији руководиоци среза и узели учешћа у раду.

Поступајући према инструкцијама Повјереништва за просвјету при Предсједништву ЦАСНО-а, Просвјетни одсјек НОО среза никшићког у току октобра сакупио је из општинских народноослободилачких одбора извјештаје о:

- роју и стању преосталих школских зграда у свакој општини, остацима школске опреме и намјештаја;
- броју дјеце дорасле за I разред (од 7 до 10 година) и броју дјеце за остале разреде;
- броју школа и одјељења које треба отворити у свакој општини;

— броју учитеља, професора, студената и ђака виших разреда гимназије који се могу распоредити привремено као учитељи, укаже ли се потреба. Посебно су прикупљени подаци о морално-политичкој подобности сваког од њих. У том послу много су помогле раније припреме. Одсјек за просвјету већ је располагао већином тражених података. Подаци су само допуњени на основу новонастале ситуације, понегдје провјерени.

Располажући потпуном документацијом, а радећи веома брзо, НОО среза је већ крајем октобра донио рјешења о отварању школа и извршио распоред учитеља, о чему је обавијестио општинске народноослободилачке одборе 2. новембра. У допису бр. 431 каже се: „Рјешењем овог одбора бр. 624/44 постављен је на територији те општине онолики број учитеља колико је тај одбор у својим ранијим извјештајима тражио. У недостатку стручних учитеља, овај одбор био је принуђен да постави извјештан број лица без учитељске квалификације“.

Народноослободилачки одбор среза није имао могућности да организује курсеве и семинаре преко којих би се најелементарније помогло „нестручним лицима“, па је наредио да се у свакој општини („гдје је то најпогодније“) недељно одржавају конференције учитеља. Стручни и искуснији учитељи имали су задатак да помажу нестручним у свим питањима организације наставно-васпитног рада и вођења школске документације. Преостало је да се распоређени учитељи јаве на дужност, изврше упис ученика и уз помоћ мјесних органа власти организују наставу и друге облике народног просвјетивања.

Новембар је, према расположивој документацији, мјесец масовног отварања основних школа на подручју среза никшићког, када је и отпочела школска 1944/45. година. У овом мјесецу збио се и други за школство важан догађај, који је помогао да се само отварање школа обави успјешније него се и предвиђало. На иницијативу Предсједништва ЦАСНО-а, наиме, Одјељење за просвјету организовало је 8. новембра у Никшићу прву стручну конференцију просвјетних радника Црне Горе. „Циљ ове конференције, прве стручне конференције у нас, биће да на најширој основи продискутује о свим просвјетно-културним питањима, која данас и у најближој будућности стоје пред нашом државном влашћу и културно-просвјетним радницима.¹¹ На конференцији је поднесен и реферат о искуствима из организације културно-просвјетног рада у току НОБ-а. У Архиву нема ни реферата нити записника са конференције, те се о њеном значају може судити само на основу догађаја који су уследили. Наводимо неке:

Повлашћена књижара браће Каваја из Никшића, само дан после конференције, обратила се Народноослободилачком одбору среза и бесплатно му ставила на располагање сав школски прибор који је имала у свом складишту. Поклон се састојао од: уписница, школских дневника, планова, сликовница, учила, књига, а укупна вриједност износила је 15.500 југословенских динара.¹²

Архив располаже са више докумената — извјештаја са терена о примљеном школском прибору, о плаћању у природи (кромпир, жито, брашно и др.). Ова једноставна, али врло карактеристична документа изузетна су свједочанства о двоструким напорима које је чинила народна власт: да обезбиједи елементарне услове за рад школа на терену и да обезбиједи прехрану градског становништва, а нарочито ратну сирочад о којима је преузела бригу првога дана.

Непоновљиво одушевљење народа за рад и стварање одмах после ослобођења и напори народне власти за кратко вријеме су дали ванредне резултате на цијелој територији среза. До 15. новембра било је отворено 58 школа са 78 одјељења. У

¹¹ Допис Одјељења за просвјету НОО среза, бр. 128 од 18. октобра 1944. године.

¹² Допис Књижаре браће Каваја од 9. новембра 1944. године Народноослободилачком одбору среза.

оним мјестима у којима су школске зграде у току рата паљевином уништене школе су отворене у приватним кућама. Употријебљено је 37 приватних кућа за школске зграде. Народно-ослободилачки одбор среза успио је да отвори неколико школа и у оним мјестима у којима их никада прије није било, као у: Глибавцу, Кусидама, Границама, Ивању, Јасенову Пољу, Гослићу и Врбици. Закључно са 15. новембром распоређено је 78 учитеља у одјељењима основних школа. Од тога броја било је 46 квалификованих и 32 неквалификована. Неквалификоване су сачињавали студенти разних факултета, матуранти, ученици виших разреда гимназије и богослови. Упоредо је рађено и на оснивању народно-просвјетних одбора. У општинама: никшићкој, жупској, луковској, кочанској, требјешкој и вучедолској већ су били формиран, а у осталим је њихово формирање било у завршној фази.¹³

Како се види, рад на отварању основних школа успјешно се одвијао, али још није био завршен. Најтеже је било у самом граду (касно ослобођен, школске зграде порушене, много ученика). Требало је отворити двије велике школе — основну школу и гимназију. Обезбјеђивање школског простора, намјештаја и опреме изискивало је велике напоре, средства и вријеме. Због тога се с отварањем школа у граду и закаснило. Народна основна школа отворена је (почела са наставом) 25. децембра 1944,¹⁴ а Виша реална гимназија 19. фебруара 1945. године.¹⁵

На тражење Одјељења за просвјету¹⁶ да достави извјештај о броју запослених учитеља, наставника и професора на територији среза, као и броју незапослених, које би могло распоредити на територијама других срезова у Црној Гори, Одсјек за просвјету је извијестио да су на територији среза распоређена 93 учитеља, да у граду има 19 професора, суплената и апсолвената факултета, да нераспорјеђених нема, да се у основним школама морао поставити и један број неквалификованих лица да би се потребе задовољиле.¹⁷

¹³ Извјештај Просвјетног одсјека Предсједништву ЦАСНО-а бр. 768 од 15. новембра 1944. године.

¹⁴ Милорад Бошковић, *Основна школа „Ратко Жарић“ — Никшић*, стр. 19–22.

¹⁵ Извјештај Одсјека за просвјету Предсједништву ЦАСНО-а, бр. 1218 од 6. марта 1945.

¹⁶ Допис Одјељења за просвјету Просвјетном одсјеку среза никшићког од 20. децембра 1944.

¹⁷ Извјештај Просвјетног одсјека Одјељењу за просвјету бр. 1094 од 28. XII 1944.

Према извјештају Просвјетног одјека среза никшићког Одјељењу за проsvјету при Предсједништву ЦАС-НО-а од 28. децембра 1944. године, на подручју среза били су распоређени ови учитељи:

Ред. бр.	Презиме и име	Квалификација	Мјесто	Општина
1.	Алексић Миливоје	учитељ	Ливеровићи	жупска
2.	Бацковић Даница	"	Дреновштица	пјешивачка
3.	Беговић Лепосава	"	Никшић	никшићка
4.	Божовић Радован	"	"	"
5.	Божовић Видосава	"	"	"
6.	Булајић Роса	уч. трг. академије	"	"
7.	Булајић Зорка	матурант	Грахово	граховска
8.	Булајић Мара	уч. учитељске школе	Вилуси	"
9.	Булајић Војин	учитељ	Драговољихи	луковска
10.	Бурић Јаков	"	Горње Поље	требјешка
11.	Бурић Војислав	матурант	Крстац	голијска
12.	Велимировић Симо	учитељ	Дуга	кочанска
13.	Вујачић Коса	"	Никшић	никшићка
14.	Вујачић Велимир	матурант	Борак	рудинско-трепачка
15.	Вујичић Ново	учитељ	Горње Поље	требјешка
16.	Вујичић Новка	IV раз. учит. школе	Нудо	граховска
17.	Вујовић Петар	учитељ	Кочане	кочанска
18.	Вујовић Васо	"	"	"
19.	Вујовић Јадранка	"	Риђани	"
20.	Вукићевић Радомир	"	Врандук	бањска
21.	Вукадиновић Милуша	"	Никшић	никшићка
22.	Вуковић Зорка	забавиља	Горња Спила	граховска
23.	Вуковић Војислав	матурант	Сомина	бањска
24.	Вуковић Томаш	"	Милочани	кочанска
25.	Вулегић Нада	учитељ	Страшевина	требјешка
26.	Вучинић Михаило	суплент	Броћанац	кочанска

Ред. бр.	Презиме и име	Квалификација	Мјесто	Општина
27.	Вучић Милош	VII разреда гимназије	"	"
28.	Грубач Даница	учитељ	Гослић	голијска
29.	Грубач Душан	VII разреда гимназије	Загора	граховска
30.	Деретић Јелена	учитељ	Никшић	никшићка
31.	Драганић Бранко	матурант	Петровићи	бањска
32.	Дубљевић Босиљка	учитељ	Никшић	никшићка
33.	Дубљевић Лука	"	Велимље	бањска
34.	Дулегић Димитрије	"	Никшић	никшићка
35.	Ђоковић Благо	VI разред гимназије	Јасеново Поље	луковска
36.	Ђуровић Љубо	професор	Шипачно	"
37.	Јанковић Рагко	студент	Црквице	вучедолска
38.	Јовановић Зарија	мат. пољопр. школе	Пјешивачки До	пјешивачка
39.	Јововић Коса	матурант	Границе	луковска
40.	Канкараш Драго	студент	Мораково	жупска
41.	Костић Стеван	VI разреда гимназије	Заград	"
42.	Кривокапић Ђуро	наст. грађ. стр.	Кусиде	вучедолска
43.	Лалатовић Драгиша	матурант	Горње Црквице	"
44.	Лалићевић Душанка	учитељ	Кљаковица	"
45.	Марјановић Милан	"	Гвозд	луковска
46.	Марковић Јанко	учен. учит. школе	Ријечани	граховска
47.	Марковић Чедомир	матурант	Горње Рудине	рудинско-трепачка
48.	Матановић Милица	учитељ	Враћеновићи	вучедолска
49.	Машуловић Мирко	учитељ	Вилуси	граховска
50.	Машуловић Момчило	VI разред гимназије	Трепча	рудинско-трепачка

Ред. бр.	Презиме и име	Квалификација	Мјесто	Општина
51.	Мијушковић Маргита	учитељ	Страшевина	требјешка
52.	Мијушковић Милорад	магурант	Кленак	рудинско-трепачка
53.	Мијушковић Никола	учитељ	Озринићи	луковска
54.	Мијушковић Васиљка	"	"	"
55.	Мијушковић Јагош	учитељ	Врбица	вучедолска
56.	Мијушковић Војин	магурант	Богетићи	пјешивачк а
57.	Миловић Кагица	учитељ	Осјеченица	граховска
58.	Миљевић Мирко	нсаваник	Страшевина	требјешка
59.	Миљевић Марта	учитељица	Никшић	никшићка
60.	Митровић Радивоје	учен. учит. школе	Стубица	пјешивачка
62.	Мрваљевић Перса	VII разр. гимназије	Горње Поље	требјешка
63.	Николић Саво	учитељ	Глибавец	"
64.	Николић Светозар	IV разред. гимн.	Каменско	рудинско-трепачка
65.	Николић Јагош	студент	Кута	жупска
66.	Никовић Милева	трт. акад.	Дучице	"
67.	Њидчевић Ђорђе	студент	Загорак	пјешивачка
68.	Новаковић Љуба	учен. струч. школе	Заврх	кочанска
69.	Орман Спасоје	учитељ	Озринићи	луковска
70.	Павић Новица	VII разреда гимназије	Бршно	жупска
71.	Пејовић Боса	учитељ	Капавице	бањска
72.	Пејовић Владо	учитељ	Дубочке	"
73.	Перовић Марија	магурант	Брестице	рудинско-трепачка
74.	Перовић-Тунгуз Војислав	"	Заљутница	голијска

Ред. бр.	Презиме и име	Квалификација	Мјесто	Општина
75.	Перошевић Пуниша	учитељ	Ивање	луковска
76.	Перутовић Перко	учитељ	Заврх	кочанска
77.	Мучалица Љубица	учитељ	Луково	луковска
78.	Перовић Наад	магурант	Заслап	граховска
79.	Радовић Јован	богослов	Богетићи	пјешивачка
80.	Радојичић Шпиро	студент	Грахово	граховска
81.	Ракуш Зорка	учитељ	Велимље	бањска
82.	Симовић Радомир	забавиља	Никшић	никшићка
83.	Савићевић Милан	магурант	Васиљевићи	жуљска
84.	Станишић Олга	учен. учит. школе	Повија	пјешивачка
85.	Тодоровић Јелена	учитељ	Трубјела	рудинско-трепачка
86.	Тошковић Милена	учитељ	Никшић	никшићка
87.	Тушањанин Босилјка	магурант	Никшић	никшићка
88.	Урошевић Ђуро	учитељ	Брођанац	кочанска
89.	Ћетковић Раде	студент	Орах	луковска
90.	Чановић Драгиша	магурант	Прага	луковска
91.	Чокић Олга	учитељица	Горње Поље	граховска
92.	Шобајић Олга	магурант	Јабуре	граховска. ¹⁸

¹⁸ Исти извјештај.

Даљи напори на отварању школа и организацији њиховог рада

У периоду октобар — децембар 1944. године, како се видјело, урађено је много. Никле су школе — тачније: њихови зачеци — свуда на територији среза, чак и у оним мјестима гдје их раније никада није било. Међутим, највеће тешкоће су тек настајале и њих је требало рјешавати током 1945. године. Најкарактеристичније од њих су:

Без обзира на доста велик број школа на подручју среза, потребе нијесу биле задовољене. Поред гимназије и неке школе за радничка занимања, на подручју среза требало је отворити још двадесетак основних школа. Већ отворене школе иступале су, како се и очекивало, са новим захтјевима, пошто су биле само зачеци које је требало развијати и поступно претварати у праве школе. Поред материјалних средстава и опреме, требало је доста стручнога кадра, а недостајали су и једно и друго. Прва искуства са распоређивањем нестручних лица у одјељењима основних школа разочарала су. Само ријетки појединци оправдали су појверење. Најкраћим поступком требало је из школа уклањати нестручна лица, а могућности за то било је све мање. Поред тога што је требало отворати нова одјељења, нормализација живота у другим областима тражила је да се из школа повлаче истакнутији учитељи и постављају на одговорна радна мјеста у другим службама. Увидјело се да се мора најхитније рјешавати положај просвјетних радника, да брига мјесних власти о њима (обезбјеђивање стана, исхране и одјеће) није основа за трајнија рјешења. Рат још није био завршен, и требало је и даље велика средства издвајати за војску и вршити мобилизацију људства, без обзира на све друге потребе. То су били услови под којима је требало наставити рад.

Отварањем Народне основне школе у граду, иако је у почетку 19 одјељења радило у 7 учионица, ријешено је једно од најтежих школских питања. Доградња двије учионице у сусједној згради, да би се у школи организовала полудневна настава, није било тако тешко остварити. Народноослободилачки одбор општине Никшић је то питање рјешавао упоредо с осталим сложенијим задацима. Најтеже је било отворити гимназију у Никшићу.

Почетком јануара 1945. године Предсједништво ЦАСНО-а донијело је одлуку о отварању гимназија на територији Црне Горе и Боке.¹⁹ С обзиром на тешко економско стање родитеља и лоше смјештајне прилике у мјестима гимназија, ЦАСНО је обавезао среске народноослободилачке одборе да упоредо са гимназијама отварају и интернате за смјештај и исхрану сиромашних ученика. Издржавање домова, смјештај, исхрана и одијевање наставног особља гимназија и њихових породица у оно

¹⁹ Допис Повјереништва за просвјету бр. 6/45.

вријеме били су брига среских народноослободилачких одбора, иако су гимназије биле у надлежности ЦАСНО-а, достављале им извјештаје и друге материјале директно.²⁰

Зграда гимназије у Никшићу била је јако оштећена бомбардовањем и неупотребљива за школски рад без великих оправки. Требало је обезбиједити знатне количине грађевинског материјала, а нарочито даске. Уз помоћ НОО среза, Општински народноослободилачки одбор организовао је сакупљање грађе²¹ из свих спштина са подручја среза. На оспособљавању зграде гимназије за потребе наставе радило се најубрзаније, и најважнији послови су завршени до средине фебруара. Упис у гимназију обављен је од 9. до 16. фебруара. Уписивање је вршено на основу свједочанства из 1941. године. Завршене школе под окупатором нијесу признаване. Признаван је разред завршен школске 1940/41. и разред плус. Управо, ученици који су 1941. године завршили I, уписивали су се у III разред. У I разред могли су се уписивати ученици између 10 и 15 година старости.²² Посебну олакшицу чинила је група од двадесетак професора, суплената и апсолвената факултета, која је у почетку задовољавала кадровске потребе гимназије. Уз то језгро могла се ангажовати за рад у овој школи и група просвјетних радника распоређена у одјељењима основних школа, што се касније чинило зависно од потреба гимназије.

За упис ученика у гимназију извршене су обимне припреме, нарочито за упис у I разред. Из основних школа повучени су из IV разреда бољи ученици и уписани у I разред гимназије. Тако су из Народне основне школе из Никшића уписана 33 ученика, премда је било предложено више. Рад у гимназији отпочео је 19. фебруара. Поред директора, гимназија је имала 19 наставника. Уписаних ученика појединим разредима било је:

Разред	УПИСАНИХ УЧЕНИКА		
	мушких	женских	свега
I	193	73	266
II	566	84	650
III	219	33	252
IV	141	42	183
Свега	1119	232	1351 ²³

При гимназији је отворен интернат. Потпун смјештај у њему имало је око 90, а хранило се око 600 ученика. Помањкање постелине и посуђа било је узрок што у интернату није смјештено више ученика. Исхрану професора и наставника ги-

²⁰ Допис Повјереништва за просвјету бр. 15/45.

²¹ Допис Одсјека за просвјету СНО Никшић, бр. 43/45.

²² Извјештај НОО среза о отварању гимназије.

²³ Извјештај Повјереништва за просвјету, бр. 2264/45.

мназије СНО је организовао у згради гимназије, али је имао велике тешкоће да их снабдије одећом, обућом и прибором за рад, те је тражио помоћ од Повјереништва за просвјету при Предсједништву ЦАСНО-а.

Даљи напори на отварању школа у побољшању услова рада у њима највише су зависили од квалификованог наставног кадра, па је тражено да се сви професори, наставници и учитељи који се налазе у јединицама а нијесу војни или политички руководиоци, и уз то су погодни за просвјетни рад, демобилишу и распореде на рад у школама. Колико се недоста-так квалификованог кадра наметао као проблем Народноослободилачком одбору среза и Одсјеку за просвјету најрјечитије говоре подаци:

— у периоду јануар — март стално је повећаван број одјељења, јер су отворане нове школе;

— у истом периоду Просвјетни одсјек је повукао из основних школа 15 учитеља (прешли у гимназију, друге службе или друге срезове), а на њихова мјеста распоредио само 4 учитеља; остало су били студенти, матуранти гимназије и других средњих школа, али највише је било ђака гимназије;

— неколико неквалификованих наставника распоређено је на рад у гимназији због великог броја ученика.

Да би се опште тешкоће ублажиле, упућено је 234-ро дјеце у Бугарску у марту мјесецу (188-ро из основних школа, 10-ро недорасле за основну школу и 36 ученика гимназије).²⁴

Овај почетнички период пратиле су и тешкоће субјективне природе. Стварали су их сами просвјетни радници. Многи учитељи (углавном неквалификовани за позив васпитача омладине) били су почели да малтретирају дјецу из четничких породица, чиме је потхрањивана мржња и неслога између становништва коју је непријатељ изазвао. Имало је то врло лоше политичке посљедице, па су Повјереништво за просвјету и Одсјек за просвјету енергично реаговали:

„Констатовано је да извјесни учитељи овога среза заузимају сасвим неисправан став према дјеци чији су родитељи или браћа четници. Дјецу таквих родитеља малтретирају, према њима поступа са презрењем и строгошћу, тако да дјеца не осјећају у школи љубав и повјерење, бригу и старање, педагошку наклоност и заузимљивост. Овакав васпитачев став доказује да није на висини свог позива уопште и да није духовно прожет идејама народноослободилачке борбе...“²⁵ Такво поступање педагошки неписмених лица која су вршила дужности учитеља било је један од најважнијих разлога што је тражено демобилисање професора, наставника и учитеља из ратних јединица док је рат још трајао.

²⁴ Допис Одсјека за просвјету, бр. 10/45, општинским НОО.

²⁵ Допис Повјереништва за просвјету, бр. 133/45, среским НОО.

Поједини учитељи су у првим данима испољили доста неодговорности према свом позиву. Испољило се то кроз покушаје избјегавања одласка на дужност у одређено мјесто ако се распоређеном учитељу мјесто није допадало, кроз закашњавање на посао, чешћа одсуствовања, боловања, самовољно напуштање посла и прелажење у друге срезове, понекад и изван територије Црне Горе. Свјесно штетних посљедица по основно школство које се тек стабилизовало од поменутих појава, Повјереништво за просвјету је забранило свако самовољно напуштање радног мјеста:

„Скрените пажњу свим учитељима-цама да је најстрожије забрањено напуштање мјеста службовања без претходног одобрења СНОО, а прелаз у друге федералне јединице без сагласности овог Повјереништва“.²⁶

Програмско-садржинска недефинисаност наставе у почетку, уз доста неквалификованих лица у настави, извор је многих тешкоћа и лутања. Такво је изучавање вјеронауке као обавезног наставног предмета, иако то није била. „Обавијештени смо да се скоро у свим основним школама, које су отпочеле са радом, предаје и вјеронаука као обавезан предмет... Вјеронаука није обавезан предмет у школама...“²⁷

Програмско лутање захтијевало је да се најхитније изради и школама достави наставни план и програм. Он је најављен још у октобру 1944. године, али је морало протећи неколико мјесеци док се припреми и штампа. Одсјек за просвјету први пут је доставио примјерке Наставног плана и програма општинским народноослободилачким одборима 2. фебруара 1945. године, па су дотадашња програмска лутања и застрањивања разумљива, иако су од стране Просвјетног одсјека предузимане многе мјере да их буде што мање.

Наставни план и програм је послужио као сигуран ослонац за квалитетнију организацију наставе. Омогућио је успјешније колективно планирање и интензивније утицање стручних и искуснијих учитеља на неквалификоване. Тачно се знало шта у ком разреду треба обрадити у једном мјесецу и стручни учитељи су много лакше могли пружати помоћ нестручним. Позитивно је и то што је Наставни план и програм више обавезивао, па је гребало посебну пажњу посветити издавачкој дјелатности (уџбеници и остала литература потребна за наставу и народно просвјетивање).

На иницијативу Предсједништва ЦАСНО-а, Повјереништво за просвјету је покренуло акцију издавања збирки пјесама, приповиједака, анегдота и других дјела насталих у току народноослободилачке борбе и са тематиком о њој. Но та су дјела још живјела у народу, или су се налазила код својих аутора,

²⁶ Допис Повјереништва за просвјету, бр. 112/45, среским НОО,

²⁷ Извјештај Одсјека за просвјету СНО Повјереништву за просвјету, бр. 2264/45.

па их је требало сакупити. Тако сабрано стваралаштво о народноослободилачкој борби, уз остале намјене, жељело се искористити као неопходна школска лектира.

У првим мјесецима 1945. године, поред отварања школа и организације њиховог рада, изузетна пажња посвећена је народном просвјећивању, чији је основни облик био описмењавање преко алфаветских течајева. Фебруар и март, према препоруци Председништва ЦАСНО-а, проглашени су за мјесеце општенародне просвјете, те је ова акција на територији среза врло широко планирана. Организационе припреме за отварање течајева, почев од утврђивања броја неписмених становника у сваком селу на подручју среза до програмирања течајева и обезбјеђивања потребних средстава за рад, извршене су до 1. фебр.

Да би имало преглед збивања по срезovima, Повјереништво за просвјету израдило је образац мјесечног извјештаја који су му достављали одсјеци за просвјету среских народноослободилачких одбора. Према извјештају за март, на подручју среза никшићког радило је 87 течајева, а похађало их је 1.456 лица (од око 3800 неписмених, колико их је било на подручју среза). Течајеве су претежно похађала лица млађа од 30 година. Током марта у 10 општина среза одржано је 105 предавања и дато 75 приредаба. Било је и 69 домова културе, углавном смјештених у школским зградама. Повећано се број библиотека и читаоница, али су само Градска и Омладинска библиотека у Никшићу имале већи број књига. Једини задатак који Одсјек за просвјету СНО-а није могао остварити била је организација курсева за учитеље.²⁸

По отварању гимназије пажња Среског народноослободилачког одбора и Одсјека за просвјету усмјерена је на отварање стручних школа, и то: Женске занатске школе, Домаћичке школе и Пољопривредне школе (друге двије отворене су у Студенцима и Ерезовику). Дода ли се томе неколико нових одјељења основне школе која су отворена на терену среза, онда је школска мрежа у складу са закључцима II конференције ЗАВНО Прне Горе и Боке широко заокружена још прије коначног ослобођења земље од фашистичког окупатора.

Будући да је рад на отварању школа успјешно окончан до краја марта 1945. године, основна пажња у даљем току је посвећена стварању услова за побољшање квалитета наставе у њима. Приступило се организацији првог учитељског течаја на Цетињу, за који се пријавило 11 кандидата са подручја среза.²⁹ Течај је отпочео рад 24. априла. Од пријављених 11 кандидата сагласност је добило 9, јер су испуњали услове, а на течај је пошло само шест (Новка Вујичић, Јанко Марковић, Новица Павић, Стеван Костић, Шпиро Радојичић и Марија М. Булајић).³⁰

²⁸ Допис Одсјека за просвјету СНО, бр. 1641/45.

²⁹ Допис Одсјека за просвјету од 24. априла 1945.

³⁰ Допис Повјереништва за просвјету, бр. 375/45.

Свјесно да квалитет рада у свим новоствореним школама зависи од положаја просвјетних радника и знајући под каквим условима раде просвјетни радници, Повјереништво за просвјету се максимално трудило да се њихов положај побољша:

„Савлађујући највеће тешкоће, уједињујући напоре свих просвјетних радника и народних антифашистичких организација, успјели смо да отпочне рад у свим нашим школама, основним и гимназијама. Први одлучни корак учинили смо. Огроман рад у савлађивању многих тешкоћа још је пред нама. . . Али уклањању једне сметње морамо приступити одмах. А то је да колико је год могуће, а ипак је могуће, поправимо често веома тежак положај учитеља, а нарочито професора. . .“³¹

У циљу пружања стручне помоћи учитељима на терену и у циљу стицања увида у право стање, у марту и априлу специјални ревизори обишли су сва одјељења.³² Међутим, послје тога је дошло до извјесне дезорганизације наставе у неким општинама. Тамошње становништво је схватило да је према пракси у бившој Југославији „прошла инспекција“ и да не морају даље слати дјецу у школу. Та појава је нарочито била карактеристична за подручје Жупе, па је Одсјек за просвјету преко општинских народноослободилачких одбора морао енергично реаговати, скренути пажњу да школска година тече и да дјеца морају похађати наставу. Посебну мјеру представљало је установљавање среског школског инспектората, када је дошло до реорганизације Одсјека за просвјету.³³ Спојени су Одсјек за школе и Одсјек за персонал и администрацију, а Одсјек за народно просвјећивање и Одсјек за културу. Референт првог одсјека био је Илија Кадовић, а другог Јован Ивовић. Референти два друга одсјека — Миливоје Алексић и Ристо Краљевић — постављени су за школске инспекторе.³⁴

Како се приближавао крај прве школске године, радни темпо је појачаван. Све се више инсистирало на разгранавану слободних активности, нарочито из области физичке културе и културно-умјетничког аматеризма. Крајем маја Министарство просвјете доставља преко одсјека за просвјету упутства о вођењу љетописа школа, инсистира се на организацији рада школских башта и ђачких задруга. Налаже да се отпочне са припремама за нормалан почетак наредне школске године. У том циљу захтијева да се учитељи преко љета не удаљавају из мјеста службовања, већ да пруже помоћ мјесним властима у организовању културно-просвјетног рада. Посебна пажња посвећена је згради гимназије, јер је почетком нове школске године добијала и старије разреде, те је формиран одбор за адаптацију просторија гимназије.

³¹ Министарство просвјете, Одјељење за школе, бр. 130/45.

³² Одсјек за просвјету СНО (Допис Министарству, од 24. V 1945.

³³ Исти допис.

³⁴ Бројке у заградама означавају ученике који су понављали разред због непохађања школе.

Школски инспектори обишли су током јуна све школе на подручју среза. Према извјештају Просвјетног одсјека Министарства просвјете, оцијенили су да је школска година успјешно завршена. Стручни учитељи, као и неквалификовани, уложили су максимум труда да постигну успјех у настави. Иако није било појава да се неки од њих посебно истакао у раду, резултати су у маси били добри. На крају школске године у настави је било 49 стручних и 57 неквалификованих учитеља. Од неквалификованих учитеља 38 је тражило да почетком наредне школске године настави школовање, чиме су најављене нове тешкоће око обезбјеђивања учитеља за сва отворена одјељења (103 одјељења на територији среза).

Према подацима из статистичког извјештаја за школску 1944/45. годину, на подручју среза било је:

— 70 основних школа, са укупно 103 одјељења и 4310 ученика у њима;

— 75 школских зграда, од којих су 51 приватна, док зајтејевима наставе у цјелини није одговарала ни једна;

— од 70 основних школа 49 је било отворено прије рата, а 21 први пут;

— у току школске године у свим школама радило се 15.312 радних дана, или просјечно по 148 радних дана.

У овој школској години било је дозвољено превођење ученика из нижег у старији разред, јер су ученици углавном били прерасли. Учитељи су ту могућности доста користили и стање на крају школске године било је како слиједи у табели:

КРЕТАЊЕ УЧЕНИКА У ТОКУ ШКОЛСКЕ ГОДИНЕ И УСПЈЕХ НА КРАЈУ II ПОЛУГОДИШТА

Разред	Ученици			Успјех на крају II полугодишта					
	Уписано на поч.	Отпало у току	Остало на крају	Одлич.	Вр. доб.	Добар	Свега	прелаз	Слаб
I	3126	—804	2322	323	552	817	1.692	191	(439)
II	763	+397	1160	235	374	416	1.027	36	(97)
III	356	+104	460	120	153	205	436	4	(20)
IV	312	+ 56	368	90	107	125	322	9	(37)
Свега	4557	—247	4310	726	1186	1563	3.477	240	(593) ³⁵

Крајем школске године вршене су интензивне припреме за Фискултурни слет који се одржавао на Цетињу 13. јула — на Дан устанка народа Црне Горе.³⁶ Припремана је екипа ник-

³⁵ Статистички извјештај Одсјека за просвјету Министарс. просвјете.

³⁶ Допис Одсјека за просвјету, бр. 4258/45.

шићког среза, која се састојала од 50 пионира, 100 омладинаца и 60 омладинки. Екипа се такмичила у више дисциплина. Овај слет био је у неку руку припрема за велики Фискултурни слет у Београду од 28. августа до 2. септембра, те су просвјетни радници били врло ангажовани у припремању ових манифестација.

Најзад, школска година је завршена конференцијом Савеза просвјетних радника за срез Никшић,³⁷ која је извршила анализу рада у првој послеријатној школској години и донијела закључке за рад у наредној. На конференцији је констатовано:

— да су општински просвјетни одбори неактивни, да њихове функције преузимају општински народноослободилачки одбори, те да их треба одијелити;

— да су референти просвјетних одсјека при народноослободилачким одборима недовољно стручни за рјешавање питања просвјете и културе;

— да у наредној школској години треба равномјерно распоредити стручне учитеље у свим општинама, како би се ефикасније пружала помоћ неквалификованим учитељима;

— да се избјегава премјештање учитеља у току школске године, да се не би реметио рад у школама;

— да се обезбиједи бесплатна исхрана ученика у свим школама, због тешког економског стања родитеља;

— да се иселе омладински домови из школских зграда, јер ометају редовну наставу;

— да се побољшају општи услови рада у школама и интензивира рад аналфабетских течајева, побољша рад школских башта и приступи развијању задругарства у школама, пошто је пракса гиманзије и никшићке основне школе на том плану позитивно оцијењена.

*Остале културно-просвјетне активности до краја школске
1944/45. године*

Као што се у области школства упорно водила борба да се отварају нове школе, да се наставни процес што квалитетније организује и створи што повољнија основа за рад, тако су и у области народног просвјећивања и културе тражене нове могућности, нови облици рада и нови садржаји. Нужно је било да се главни дио посла усмјери на течајеве, домове културе и дилетантске групе (онда уобичајен назив). Убрзо се увидјело да цијелом културно-просвјетном раду треба дати неку чвршћу програмску, организацију и друштвено-економску суштину. У тој намјери Повјереништво за просвјету је већ у априлу дало иницијативу за оснивање народних универзитета при среским и општинским народноослободилачким одборима. Према

³⁷ Закључци Савеза просвјетних радника од 23. јула 1945.

замисли Повјереништва за просвјету, требало је изабрати одборе универзитета (3 до 5 људи) који би за рад универзитета одговарали директно среским народноослободилачким одборима. Задатак одбора универзитета био је да обезбјеђује простор за одржавање предавања, да се брину о домовима културе, да програмирају рад универзитета. Одсјеци за просвјету били су дужни да помажу рад одбора народних универзитета.

Народни универзитет у Никшићу основан је почетком маја, када је изабран његов први одбор, у чијем су саставу били: Петар Поповић, Лука Никчевић, Јован Копривица, Љубо Ђуровић и Немања Головић.³⁸ Одбор је убрзо планирао рад, те је Народни универзитет већ у јуну испољио велику активност. У исто вријеме и дилетантска екипа Среског народног фронта, ојачана пјевачима „Захумља“ (бројила је око 50 чланова), радила је врло активно и припремила се за обилазак црногорских срезова (Титоград, Цетиње, Котор, Херцег-Нови), са врло разноврсним и квалитетним програмом. Министарство просвјете је такође чинило велике напоре да организује позоришни живот у Црној Гори. Ужурбано је радило на стварању Централног позоришта, па је расписало конкурс за пријем кандидата на позоришни студио,³⁹ што је повољно дјеловало на културно-просвјетну активност у срезовима.

Поред отварања Народног универзитета, у садржајима рада направљен је још један корак даље — приступило се издвајању и описивању историјских споменика на територији среза. Првим списком историјских споменика обухваћени су: Саборна црква у Никшићу са споменицом црногорских и херцеговачких ратника погинулих у устанку 1875. и у рату од 1876. до 1878. Мала црква у Никшићу (Петрова црква), Бедем, римско војничко гробље у Ријечанима и црква у Грахову. Иако је овај списак непотпун, значајан је као свједочанство да се и непосредно послје рата бринуло о заштити културно-историјских вредности, и поред свих тешкоћа које су притискивале народ.

О томе колико се на плану народног просвјеђивања и културних дјелатности постигло за годину дана говоре подаци из статистичког извјештаја.⁴⁰

На подручју среза било је 12 просвјетних одбора, 69 домова културе (углавном, смјештених у школским зградама), 10 књижница и читаоница са око 4.000 књига, један народни универзитет и 14 дилетантских група. Одржано је 367 приредби и предавања.

У периоду јануар — јун радило је 87 течајева, а похађало их је 1547 лица од 15 до 30 година. Радом ових течајева смањен је проценат неписмених од 15 до 60 година са 10,5 посто на 6,39 посто, што је био огроман успјех.

³⁸ Допис Одјељења за просвјету, бр. 3026/45.

³⁹ Допис Министарства просвјете, бр. 164/45.

⁴⁰ Статистички извјештај, бр. 11734/45.

Будући да локалне штампе није било, велика пажња посвећена је усменим новинама, зидним новинама и јавним информацијама. Постојало је више уредништава усмених и зидних новина у мјесним центрима.

Премда је филму посвећивана велика пажња, одмах после рата се није могао обезбиједити континуиран програм. Постојао је један биоскоп, али су филмске представе биле врло ријетке. Већ у јулу, на основу одлуке Филмског предузећа Федеративне Демократске Југославије, биоскоп је прешао у надлежност Филмског предузећа Дирекције за Црну Гору, те се од тада и филмски програм побољшао.⁴¹

Нова школска година дочекана је са још једном значајном новином за дјелатности образовања, културе и физичке културе. Крајем августа, наиме, одржана је оснивачка скупштина на којој је изабран Срески фискултурни одбор.

Како се из цијелог прегледа видјело, остварена је врло богата, разноврсна и плодна активност, толико богата да изгледа невјероватно да се само за једну годину могло толико постићи на обнови и развијању школства и културно-просвјетних дјелатности.

Милорад А. Бошковић

⁴¹ Допис Филмског предузећа, бр. 43/45.